

УДК 338.48:504.062

Кондратюк О. І.¹

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті висвітлено особливості дослідження еколого-економічної ефективності рекреаційно-туристичного природокористування.

Ключові слова: рекреаційно-туристичне природокористування, еколого-економічна ефективність, сталий розвиток.

ВСТУП

Світовий досвід розвитку рекреаційно-туристичної діяльності свідчить про те, що вона є високоефективною сферою національної економіки. Створення умов для формування сучасного рекреаційно-туристичного комплексу дозволяє досягти зростання обсягів внутрішнього та в'їзного туризму, в кінцевому підсумку досягти активізації розвитку конкретної території, при цьому здійснюючи охорону природи, культури, соціальний і економічний розвиток. Проте варто пам'ятати, що основою цього виду діяльності є використання природних рекреаційних ресурсів, тому особливого значення набуває проблема раціонального рекреаційно-туристичного природокористування та визначення його еколого-економічної ефективності.

Питання організації рекреаційно-туристичного природокористування, його зв'язку з концепцією сталого розвитку часто піднімаються в роботах вітчизняних і закордонних науковців, серед яких Кульчицька Е. А. [1], Мазур Ф. Ф. [2], Смаль В. В. [3], Ткаченко Т. І. [4], Уварова Г. Ш. [5], Фоменко Н. В. [6] та ін. Проте проблема визначення його еколого-економічної ефективності розроблена недостатньо, немає єдиного підходу, який би дозволив комплексно

¹ Рецензент – Левицька С. О., д. е. н., професор

оцінити ефективність рекреаційно-туристичного природокористування в межах певної території чи об'єкту.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні ефектів рекреаційно-туристичного природокористування, які виникають у різних сферах (економічній, екологічній, соціальній), та на основі цього сформулювати особливості визначення його еколого-економічної ефективності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рекреаційно-туристичне природокористування слід розглядати як єдність таких процесів: організація рекреації і туризму з використанням природних ресурсів і умов, задоволення потреб населення у відпочинку і відтворення робочої сили, запобігання змінам стану навколишнього середовища під впливом цієї діяльності. Таким чином, рекреаційно-туристичне природокористування виконує три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну [5, с. 218; 6].

1. Соціальна функція рекреаційно-туристичного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і морального здоров'я суспільства.
2. Економічна функція полягає у створенні високоприбуткової сфери діяльності, відтворенні робочої сили, що веде до зростання продуктивності суспільної праці, і включає, крім того, прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на задіяних територіях.
3. Природоохоронна функція полягає в запобіганні деградації природних комплексів під впливом антропогенної рекреаційно-туристичної діяльності.

Однак необхідно відзначити, що досить часто організація рекреаційно-туристичної діяльності на території виходить за межі раціонального природокористування, здійснюючи і негативний вплив. Тому варто розрізняти і негативні ефекти рекреаційно-туристичної сфери (економічні, соціальні й екологічні), які досить часто мають місце одночасно поряд з позитивними, нівелюючи результати їх дії, і призводять до відповідних втрат (табл. 1). Особливо при оцінці такого впливу важливо, із якої точки зору вона ведеться: те, що вважається позитивним із погляду рекреантів, може виявитися негативним з погляду місцевих жителів.

Для зростання суспільного добробуту необхідно, щоб усі господарські дії оцінювалися не лише з точки зору економічної ефективності, а й включали соціально-екологічну складову. При цьому, якщо вона негативна, то загальна ефективність повинна зменшуватися. Тому при визначенні критеріїв та індикаторів розвитку збалансованого рекреаційно-туристичного природокористування поряд з економічними аспектами необхідно пам'ятати про екологічні та соціальні.

Таблиця 1

Переваги та небезпеки рекреаційно-туристичного природокористування

Сфера	Переваги	Небезпеки
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> – збереження природних ресурсів шляхом витіснення заготівельної діяльності (використання їх шляхом споглядання, а не вилучення); – зниження техногенного тиску на довкілля з боку інших галузей; – створення і розвиток національних, природно-ландшафтних парків і заповідників як форми охорони довкілля та місць відпочинку населення; – збереження природних комплексів і ландшафтів, збільшення їх екологічної ємності, підтримка процесів самовідновлення, покращення якісного стану природних ресурсів; – формування екологічної свідомості і відповідальності населення, екологічної поведінки. 	<ul style="list-style-type: none"> – руйнування природних областей для розміщення об'єктів туризму (забір землі і води, вирубка лісу задля забудови, прокладання доріг), погіршення естетичних умов; – надмірна експлуатація природних ресурсів і комплексів на межі можливості їхнього відтворення і відновлення (надмірне навантаження на довкілля: витоптування, механічні пошкодження, вилучення, засмічення, розполохування фауни тощо), що призводить до погіршення якості природних ресурсів (забруднення середовища).
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> – створення додаткового джерела доходів для місцевого населення через реалізацію туристичного продукту; – зростання надходжень від галузей рекреації до бюджету, збільшення ВВП; – збільшення грошового потоку до регіону, у тому числі притоку іноземної валюти від в'їзних туристів; – розвиток широкої мережі соціальної та виробничої інфраструктури, що забезпечує потреби відпочиваючих і місцевого населення; – мультиплікативний вплив на соціально-економічний розвиток регіону завдяки тісному зв'язку з суміжними та обслуговуючими галузями; – стимулювання розвитку віддалених малонаселених і слабких в економічному відношенні регіонів, цікавих туристам; – забезпечення повного й ефективного використання ресурсного потенціалу регіону та його збереження; – підвищення інвестиційної привабливості регіонів, залучення в економіку інвестицій; – зміцнення політичних і економічних зв'язків, зростання іміджу та престижу регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> – вилучення суспільно корисної території; – зростання рівня цін на місцеві товари і послуги, земельні й інші природні ресурси, на нерухомість і т. п. у межах популярних рекреаційно-туристичних центрів; – загострення соціально-економічної напруженості; – відтік грошей за кордон при виїзному туризмі.

Сфера	Переваги	Небезпеки
Соціальна	<ul style="list-style-type: none">– створення умов для повного задоволення потреб населення у повноцінному відпочинку, підвищення якості обслуговування;– оздоровлення населення, зниження рівня захворюваності і потреби в медичних послугах;– відтворення продуктивних сил, відновлення та розвиток працездатності, що впливає на можливості підвищення продуктивності праці;– створення додаткових робочих місць та забезпечення зайнятості населення як безпосередньо в туристичній сфері, так і в суміжних видах діяльності – будівництві, транспорті, торгівлі тощо;– зростання рівня і якості життя місцевого населення;– забезпечення умов для культурного і духовного розвитку особистості;– забезпечення збереження культурної самобутності, цінних історичних пам'яток тощо.	<ul style="list-style-type: none">– одноразове збільшення щільності населення в місцях відпочинку, перевантаження туристичних центрів;– вплив на культуру місцевих жителів, зміна їх стилю життя, втрата самобутності;– переміщення сільських жителів у туристичні центри;– зростання злочинності;– сезонний характер зайнятості, значна питома вага некваліфікованих робітників, зайнятих неповний робочий день, обмежені можливості автоматизації і комп'ютеризації робочих місць.

Джерело: власна розробка

Оптимальним слід вважати такий спосіб розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, за якого можливе комплексне розв'язання економічних, соціальних і екологічних завдань.

Особливо гостро ця проблема постає в умовах ринкової економіки, коли підприємства орієнтуються у своїй діяльності переважно на короткотермінові комерційні цілі, отримання миттєвого результату та максимізації прибутку, що потребує і максимізації рекреаційно-туристичних потоків. Проте, щоб отримувати доходи від рекреаційно-туристичної діяльності більш тривалий час, необхідно обмежувати навантаження на навколишнє середовище та не допускати перевищення ним соціально-екологічного нормативу. Адже це поставить перед суб'єктами цієї діяльності цілу низку проблем, пов'язаних як з кращою організацією відпочинку, так і з захистом від деградації середовища. Досить часто збільшення кількості туристів може привести і до збільшення потреби у значних обмежувальних заходах та відновних роботах, вартість яких може перевищувати й отримані додаткові доходи. Прибутки будуть різко зменшуватись та можуть перейти у збитки. Кількість рекреантів та туристів, у свою чергу, теж різко зменшиться, тому що природний комплекс стане вже не таким привабливим та втратить свої рекреаційні властивості.

Оскільки більшість негативних аспектів розвитку рекреаційно-туристичної сфери виникає при перевищенні гранично допустимого навантаження на територію чи об'єкт, то необхідною передумовою

ефективного рекреаційно-туристичного природокористування є те, щоб навантаження на природне середовище залишалось нижчим рівня його пропускну́ї спроможності:

$$Q_{ee} < Q_{соц.-еколог.}^{max}$$

З іншого боку, через обмеженість матеріальних, трудових, фінансових, природних та інших ресурсів виправданим є спрямування коштів, у першу чергу, на розвиток таких напрямів рекреаційно-туристичної діяльності, які поряд з очікуваним екологічним і соціальним ефектом можуть забезпечити ще й максимальний економічний (фінансовий) результат – прибуток.

Це обмеження носить економічний характер і враховує мінімальну ємність (навантаження) рекреаційної території, що дозволить принаймні окупити витрати, пов'язані з веденням цієї діяльності (як капітальні, так і експлуатаційні):

$$Q_{ee} > Q_{економ.}^{min}$$

Відповідно, якщо розвиток рекреаційно-туристичного природокористування не досягне такого рівня, коли його надходження перевищуватимуть витрати, то його не доцільно розвивати на вказаній території. Рішення про розвиток цього виду діяльності у конкретному місці має прийматися на основі ретельного експертного аналізу, адже він не завжди виправданий та рентабельний.

Особливістю у цьому випадку є те, що максимальний економічний ефект у цій сфері пов'язаний з максимізацією туристичних потоків, що, у свою чергу, спричиняє збільшення екологічних збитків через зростання навантаження на природні комплекси.

Вихід з цього замкненого кола пов'язаний з пошуком рівноваги між екологічною безпекою та економічною вигодою. Рівень рекреаційно-туристичного навантаження повинен бути достатнім, щоб забезпечити економічні доходи для суб'єктів цієї діяльності, і недостатнім, щоб спричинити пошкодження чи руйнування оточуючого середовища. Таким чином, при розвитку рекреаційно-туристичної діяльності економічний розвиток повинен вписуватись в екологічні можливості [1, с. 221]. Тобто необхідно дотримуватись оптимальної рівноваги економічних і соціально-екологічних інтересів:

$$Q_{економ.}^{min} < Q_{ee} < Q_{соц.-еколог.}^{max}$$

де $Q_{економ.}^{min}$ – мінімальна економічна рекреаційна місткість, осіб;
 Q_{ee} – еколого-економічна допустима (доцільна) рекреаційна місткість, осіб;
 $Q_{соц.-еколог.}^{max}$ – максимальна гранично допустима соціально-екологічна рекреаційна місткість території, осіб.

Таким чином нерозривний взаємозв'язок рекреаційно-туристичного природокористування з трьома сферами – економічною, екологічною та соціальною накладає на його розвиток два протилежні обмеження:

1) обмежуючий чинник економічного характеру – необхідність перевищення мінімально необхідної кількості рекреантів для максимізації економічних доходів від рекреаційно-туристичних потоків;

2) обмежуючий чинник соціально-екологічного характеру – мінімізація кількості рекреантів для забезпечення комфортних умов як для перебування й відпочинку рекреантів, так і для місцевого населення та недопущення збитків навколишньому природному середовищу при перевищенні гранично допустимих екологічних норм рекреаційних навантажень.

А оскільки розвиток рекреаційно-туристичної діяльності має бути як соціо-екологічно безпечним, так і економічно вигідним, то доцільно говорити саме про еколого-економічну ефективність. Під цим поняттям розуміється такий спосіб ведення рекреаційно-туристичного господарства, який буде забезпечувати, з одного боку, його рентабельність, а з іншого – здатність екосистеми до самовідновлення, а соціального оточення до збереження своєї самотності. Відповідно недопустимими з еколого-економічного погляду будуть рекреаційно-туристичні потоки, що перевищують гранично допустимі норми або є нижчими за мінімальні. Якщо ж мінімальна кількість рекреантів для певної території є вищою від гранично допустимої, то розвиток рекреаційно-туристичного природокористування на цій території є недоцільним. Тому необхідним є комплексне соціо-еколого-економічне обґрунтування його ефективності.

Одним з найважливіших завдань стає, таким чином, визначення екологічно допустимих і економічно доцільних норм рекреаційних навантажень.

Щодо екологічно допустимих норм рекреаційних навантажень, то у світовій практиці рекреаційно-туристичного освоєння територій широко застосовуються показники науково обґрунтованої максимально можливої кількості осіб, які можуть одночасно перебувати на даній території, не викликаючи деградації природних екосистем, хоч і спостерігаються відмінності в нормативах навантаження. Подібні нормативи прийняті в США, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Молдавії та інших державах. Ученими Інституту регіональних досліджень під керівництвом В. Кравціва та інших розроблені нормативи рекреаційного навантаження на природні комплекси, визначено максимальне рекреаційне навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України тощо [2].

А от визначення економічно доцільних норм рекреаційно-

туристичного природокористування часто залишається поза увагою науковців. Для їх встановлення для певної території чи об'єкту доцільно провести економічний та фінансовий аналіз проекту, скласти його бізнес-план, використати методику маржинального аналізу для обчислення точки беззбитковості (мінімального граничного значення кількості рекреантів, при якому сукупний дохід дорівнює сукупним витратам, починаючи з якого їх обслуговування повинно приносити прибуток, а не досягнення такого рівня потоків – збитки для рекреаційно-туристичного господарства).

ВИСНОВКИ

Отже, для забезпечення невиснажливого природокористування та розширеного відтворення ресурсів у рекреаційно-туристичному господарстві одним з найважливіших завдань є визначення та неухильне дотримання принципу еколого-економічної ефективності. Це дасть змогу утримувати рекреаційні зони у належному стані та забезпечить рентабельність рекреаційно-туристичного господарства.

Ефективне з еколого-економічного погляду рекреаційно-туристичне природокористування повною мірою відповідає принципу сталого розвитку як процесу гармонізації економічної вигоди і соціо-екологічної безпеки. Воно передбачає розвиток рекреаційно-туристичної сфери у кількісному та просторовому плані таким чином, що обумовлює збалансовану експлуатацію, збереження і відновлення довкілля за умови повного задоволення потреб сучасних та майбутніх поколінь у рекреаційно-туристичних ресурсах.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності сформулювати чіткі критерії та індикатори розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, дотримання яких дасть змогу зменшити негативний вплив на довкілля і збільшити позитивний, забезпечить не тільки збереження природних ресурсів, але і значний прибуток від їх експлуатації, буде позитивно впливати на поліпшення екологічної та соціально-економічної ситуації в регіоні.

Щоб негативний вплив на середовище був мінімальним, необхідно значну увагу приділити відновним роботам та благоустрою об'єктів та територій, що дозволить регулювати переміщення основної маси відпочиваючих (їх навантажень) у часі та просторі, підвищити комфортність відпочинку, мальовничість ландшафтів та їх стійкість, не допустити деградації ресурсів. На це необхідно постійно скеровувати частину отриманих коштів від рекреаційно-туристичної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульчицька Е. А. Еколого-економічні показники для оцінювання рекреаційно-туристичної діяльності лісових підприємств / Е. А. Кульчицька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.14. – С. 218–225.
2. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону) : навчальний посібник / Ф. Ф. Мазур. – К. : Центр учбової літератури, 2005. –

96 с. 3. Смаль В. В. Туризм і сталий розвиток / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Вісник ЛНУ. Серія: географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163–173. 4. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с. 5. Уварова Г. Ш. Сталий розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування / Г. Ш. Уварова // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – 2010. – Том 1. – № 1. – С. 217–221. 6. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Дата надходження до редакції – 07.06.2013 р.